

**СПІВВІДНОШЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО
ТА РЕГІОНАЛЬНОГО МОВЛЕННЯ НА РАДЯНСЬКОМУ ТЕЛЕБАЧЕННІ
50–70-і роки ХХ ст.**

У статті аналізується стан справ на регіональних телецентрах СРСР у розрізі організації місцевого мовлення, висвітлюється історія та умови формування централізованої системи радянського мовлення на тлі редуції регіонального ТБ, досліджується зв'язок між протиріччями становлення телерадіомовлення у СРСР та проблемами електронних ЗМІ сьогодні.

Ключові слова: телевізійне мовлення, регіональне телебачення, ретрансляція, центральне телебачення СРСР (ЦТ СРСР, перша програма).

The article analyzes the state of the USSR regional TV broadcasting centers in the framework of local broadcasting organization. The history and conditions of the Soviet broadcasting centralized system in the light of regional TV reduction are highlighted. The link between contradictions of broadcasting development in the USSR and problems of the current online mass media are investigated.

Keywords: broadcasting, regional television, rebroadcasting, the Soviet Union central television (CT USSR, first program).

Питаннями розвитку регіонального мовлення на радянському телебаченні і його співвідношенням з центральним займався чимало дослідників (В. Єгоров, І. Мащенко, Я. Засурській, В. Борецький, В. Цвік). Останнім часом оформився новий ракурс досліджень, де розвиток мовлення досліджується на місцях в контексті конкретно-історичних процесів регіону (А. Данилов, Р. Мухаметзянова, Р. Даутова, П. Кучеренко).

Для осягнення сьогоденної ролі вітчизняного телебачення та формування шляхів його подальшого розвитку доцільні два погляди: в майбутнє, з урахуванням досвіду розвитку світового мовлення, і в минуле – в історію радянського телебачення. П.Кучеренко [6] відзначав, що українське телебачення, народжене в 1951 році, було на піку свого триумфу, але згодом з приходом центрального телебачення проявилися проблеми республіканського мовлення: нестача коштів (на техніку і зарплати), сильна цензура (українське ТБ буда набагато "обережнішим" за московське), часто непрофільна освіта співробітників, недостатність стимулювання творчої складової. Замість пошуку оригінальних форм, багато передач копіювалися з зразків центрального, рідше світового телебачення. І тут автор ставить цікаве питання – до початку 90-х років в Україні було 14 великих телецентрів, а що було б, якби мовлення було менш регіоналізованим, але більш централізованим; як пішов би розвиток нашого телебачення? Особливо при відповідному спрямуванні коштів. Комплекс проблем "централізації-регіоналізації", що склався в радянський період впливає на вітчизняне мовлення і понині, що дає привід звернутися до історичної проблематики [2; 3; 6; 7; 8]. Об'єктом нашого дослідження виступає становище на регіональних телецентрах СРСР в розрізі організації місцевого мовлення. Предметом дослідження стають історія та умови формування централізованої системи радянського мовлення на тлі редуції ролі регіонального ТБ. Мета дослідження – простежити зв'язок між суперечностями становлення телерадіомовлення в СРСР і сьогоденними проблемами електронних ЗМІ.

Друга половина п'ятдесятих років – час масового розвитку телебачення в СРСР. У той час склалися значущі регіональні центри мовлення. Багато з них були організовані за рішенням влади – Ленінград, Київ, Горький, Новосибірськ, Свердловськ а деякі під впливом суспільного розвитку й ініціативи – Томськ, Красноярськ, Харків. Приблизно до 1958 року телецентри з'явилися в Сталінграді, Пензі, Ярославлі, Тюмені, Челябінську, Кірові, Пермі, Ростові, Куйбишеві [3]. У 1956 р. виходить Постанова Ради Міністрів СРСР "Про будівництво і розвиток телебачення в країні з пайовою участю коштів зацікавлених міністерств" важливе для технічного становлення ТБ в регіонах. На першому етапі телецентри в СРСР будували саме так, поки уряд не вирішив робити це централізовано. За один тільки 1958 рік через Держтелерадіо СРСР було виділено на будівництво телецентрів 200 млн крб [3]. Відкриття нових телецентрів на місцях відбувалося кількома шляхами: 1) будувалися за державним планом; 2) за замовленням місцевої партійної та радянської влади; 3) побудовані за рахунок підприємств. 4) малі телецентри побудовані радіоаматорами. Останні з'явилися на тлі браку державних грошей.

Центральне ТБ відповідало за всесоюзне й частково регіональне телевізійне мовлення в складі Держтелерадіо СРСР, здійснюючи мовлення поряд з республіканським і місцевим (обласним, міським) телебаченням до 1991 р. Але як справедливо відзначив один з дослідників історичних особливостей місцевого мовлення В.Цвік, процес становлення місцевого телебачення "мав відтінок деякої стихійності та

створення нових програмних телецентрів не завжди відповідало загальнодержавному плану телефікації, але часом визначалося активністю (або навіть амбітністю) місцевого керівництва" [8; 10].

Зважаючи на велику територію СРСР і відсутності в ті часи супутникового зв'язку, телецентри розвивалися локально і не мали зв'язку між собою. Цей етап мовлення носить назву "острівного". Багато телецентрів не мали зв'язку і з Москвою. Плівки з репортажами доставлялися літаками з Москви і там їх ставили в ефір місцеві співробітники телецентрів. Художній рівень роботи цих телецентрів інколи був невисокий, матеріальна база слабка, але все компенсувалося ентузіазмом і можливістю говорити про місцеві проблеми. В області або автономній республіці, якою б багатою вона не була, скласти повноцінну телевізійну програму не вдавалося. В ефірі переважали розповіді, що супроводжувалися показом 2–3 фотографій, мало було подібних сюжетів. З технічних причин всі передачі йшли в прямому ефірі та спочатку носили загалом просвітницький характер. Особливо проблема заповнення ефіру стояла гостро на місцевих студіях в 50-ті роки. Пропонувалося отримувати для місцевих студій плівки із записами з Москви та Ленінграда. Ось як описує Р.В. Мухаметзянова ситуацію з острівним станом телебачення в Башкирії у часи "хрущовської відлиги" [8]: "В умовах часткової демократизації суспільно-політичного життя країни в республіці склалися сприятливі передумови для розвитку нового засобу масової інформації–телебачення. На даному етапі Башкирська телестудія мала автономне становище. Не будучи включеною в загальносоюзну систему телемовлення, це створювало певну свободу її діяльності. Вже на першому етапі свого розвитку телебачення стало виконувати просвітницьку функцію, здійснюючи трансляцію культурних цінностей і прилучення широких верств населення до художньої культури". До речі, й в роботі центральної студії ТБ (ЦСТ) значну роль відігравали бюджетні форми телеефіру: кінопоказ і прямі трансляції театральних вистав, концертів ("концерти майстрів мистецтв"). Також розмовна передача – бесіда в студії, розповідь, читання літературного твору та його обговорення (було й на місцевому телебаченні).

Оскільки робота ТБ починалася з місцевого мовлення – його важливість не викликала сумнівів. Глобальне людина сприймає кризь призму місцевого, через повсякденність. Місцева студія близька проблемам людей, ураховуючи історичні, національні, релігійні особливості аудиторії. Вона повинна була стати найважливішою складовою вітчизняного мовлення. У 60-і роки були плани відкриття Другої програми ЦТ, де б багато уваги приділялося місцевому мовленню та міжреспубліканським обмінам програмами, але цього так і не сталося. Згодом багато (і обґрунтовано) казали про прогресивну роль централізації телебачення й радіо, але ж справжнього процесу регіоналізації ми і не спостерігали. Не враховувалися і недостатньо високо поцінювалися досягнення республіканських телестудій країни в сфері художньої творчості й трансляції ними власних культурних цінностей [8]. Більшість авторів скептично ставилися до роботи місцевих телестудій. В [1] відзначається, що популярність передач місцевого телебачення подекуди невисока, в створенні художніх програм місцевій телестудії важко змагатися з центральним телебаченням, і від того їм варто більше займатися підготовкою місцевих новин. Я. Засурський [9], описуючи початковий етап у розвитку телебачення (50-60-і роки ХХ ст.), відзначає як розвиток місцевого телемовлення, так і радикальні процеси його централізації, які об'єднали мовні острівці місцевих студій в єдиний світ телебачення. Відзначаючи "безумовно прогресивний характер" централізації процесу телевізійного мовлення в 1960-і роки, автор говорить про втрачену можливість реформ місцевого телебачення в 1970 роки. Це було пов'язано з загальною ситуацією "застою" в радянському суспільстві. В керівництві країни взяли гору централістські настрої, що призвели до помилкового висновку про ідеологічну нерентабельність місцевого телебачення й закриття низки місцевих студій. Ближче до розпаду СРСР точка зору на місцеве мовлення, особливо в національних республіках (Росії) і союзних республіках змінюється. Стали розуміти, що для оптимізації системи регіональних ЗМІ, необхідно враховувати й зростання національної самосвідомості, й особливості етнічної, культурної і мовної самобутності [4, 8]. Відзначимо, що в Європі ідеї централізації радіо-і телемовлення також спочатку домінували, але вже з 60-х років ХХ століття починають розуміти роль регіонального телебачення.

У 1970 р. головою Держтелерадіо СРСР стає Сергій Лапін. Новий голова комітету почав процес реорганізації радянського телебачення з його одночасною централізацією. Загальносоюзна центральна програма (ЦТ) стала домінувати у всіх регіонах і мала пріоритет як у технічній, так і в творчій сферах. Центральне телебачення – програма змішаного програмування, транслювала як новинні ("Час", "Новини"), публіцистичні ("9 студія", "Міжнародна панорама"), так і музичні програми; а також кінофільми, мультфільми, освітні програми ("Клуб мандрівників", "Очевидне–неймовірне", "У світі тварин"). Виходили гумористичні програми: "Навколо сміху" і "КВН"; дитячі: "В гостях у казки", "Будильник", "АБВГДейка"; ток-шоу "Від усієї душі", конкурси тощо. При всіх досягненнях радянського ТБ це мовлення виявлялося ідеологічним, спрямованим на процес інтернаціоналізації, організації єдності народів СРСР у справі формування особливої спільноти "радянського народу". На ЦТ програми про народну культуру були, але в ідеологічно вивіреному напрямку. Роль республіканського й взагалі регіонального телебачення в справі збереження та трансляції культурної спадщини народів недооцінювалась.

У низці регіонів прихід ЦТ супроводжувався соціальними проблемами. Передавач першого каналу був самим потужним – площа впевненого прийому першої центральної програми при цьому збільшилася. Місцеві передачі нерідко йшли на менш потужний передавач, відразу їх сигнал гірше приймався в сільській місцевості. У національних республіках це могло сприйматися частиною насе-

лення як утиск національної культури та свідомості. Спочатку телецентр і телевежа з передавачами перебувала тільки у великому центрі (обласний центр, столиця автономії); в столиці союзної республіки та обласних центрах. До кінця 60-х років телемовлення пішло на село: створювалася система малопотужних ретрансляторів, які спочатку працювали за принципом ефірного "переприйому" – від одного передавача до іншого. Місцеве телебачення технічно відставало від центрального: так якщо центральне ТБ отримало кольорове обладнання в 1967 році, то місцеві студії отримували його аж до 1987 р. Грошей на розвиток ТВ загалом не вистачало: коли будувався телецентр в Останкіно (1967), то не був побудований жоден великий телецентр на місцях. "У 1960-1970-ті рр. існуюча в Марійській, Мордовській та Чуваській АРСР телевізійна мережа радіорелейних ліній не дозволяла повністю забезпечити покриття телемовленням усієї території республік. Причому охоплення мовленням сільського населення був суттєво нижче за міське. В цей час була сформована основна матеріально-технічна база ТБ розглянутих республік, що використовувалася протягом декількох десятиліть. Важливою подією для телестудій ... стало використання в роботі пересувних телевізійних станцій, відеомагнітофонів, розвиток супутникових форм трансляції телесигналу, введення в експлуатацію апаратно-студійних комплексів другого типу, що дозволили перейти на кольорове мовлення, установка нових потужних і малопотужних передавачів ТБ-сигналу в різних районах Марійській, Мордовської і Чуваської АРСР " [2, 23].

Наприкінці 60-х і впродовж 70-х років в областях Європейської частини СРСР ставили від одного до трьох великих ретрансляторів для ефективного покриття території регіону (свідчать матеріали сайтів концернів-мовників РРТ (Україна). РТРС (РФ)). Зазвичай це були високі щогли (200-300 м). Після їх встановлення ситуація з ретрансляцією ЦТ1, ЦТ2 (і обласного телебачення) покращилася. Але при цьому, багато регіонів РРФСР і інших союзних республік свого телемовлення не мали зовсім – з'явилося лише наприкінці 80-х років ХХ століття. У низці регіонів, національних республіках, проблема передачі програм місцевого телебачення в малонаселених районах стала розв'язуватися лише в 70-х роках. У Сибіру та на Далекому Сході ця робота була закінчена тільки в 90-х роках, а подекуди і на початку ХХІ столітті. Впровадження супутникової ретрансляції програм, зіграло безумовно позитивну роль у справі охоплення великих територій мовленням, але часто підсилювало проблеми трансляції місцевих програм. На селі ставили супутникову тарілку й малопотужний ретранслятор. З огляду на дорожнечу наземного передавального обладнання та малої ємності передавачів супутників (транспондерів), регіональні програми "в космос" не потрапляли й виходило так, що жителі більш віддалених від обласних (республіканських) центрів дивилися передачі ЦТ у версіях, що передавалися через супутникові системи "Орбіта", "Екран", "Москва", тобто московські передачі. Особливо це було актуально для малонаселених регіонів Сибіру і Далекого Сходу, Приполяр'я. Звідси можна зробити висновок, що на придушення місцевого мовлення вплинули не тільки суто ідеологічні чинники на яких всі наголошують, а й фактори "технічного" плану, обумовлені як економічними перекосами радянської економіки, так і її технологічним відставанням. Такий стан справ не позначився позитивно на гармонізації національних відносин у СРСР. Але в союзних республіках з малими територіями часто відкривали цілих два республіканських канали (Молдова, Прибалтика, Закавказзя). Однак, це знову були централізовані програми, але тільки масштабами дещо менше. В Україні та Білорусі був один республіканський телеканал. У Росії тільки з початку 80-х років запрацювало окреме від центрального міжрегіональне російське телебачення з Ленінграда (нині "5 канал Санкт-Петербург"), але його поширення по регіонах йшло повільно.

Вже до кінця 70-початку 80-х рр. В.Сгоров в своїх роботах приходив до поняття "регіонального телебачення", з напрямками мовлення, які широко подають місцеву тематику. Тоді в СРСР склалися в основному багатомовне республіканське і обласне телебачення. Але висвітлювались і недоліки в роботі місцевого телебачення: в програмі зустрічалися однотипні передачі, нерідко дублюючі за формою доробки центрального телебачення (іноді характерно і для нинішніх місцевих телекомпаній) [5]. Ризикну припустити, що в ряді організацій мовлення склалася особлива інерційна творча субкультура зі своїм світоглядом і, головне, що вона вплинула на установки глядачів, націлена на відтворення певного типу програм, які ігнорують місцеву специфіку, відволікаючи глядачів від повсякденних проблем. Потрібно підкреслити, що мова необов'язково йде про передачі поганої якості.

У багатьох колишніх радянських республіках протягом 90-х років "Останкіно" та інші "центральні" канали утримували сильні позиції. В Росії з ними конкурували локальні телеканали з неліцензійним контентом, але з прийняття законів про авторське право, ситуація змінилася на мережеве партнерство, коли місцеві студії, що володіють частотою, продають її центральному мовнику, вставляючи в "центральний" канал кілька своїх передач та рекламу. У зв'язку з відкриттям багатоканально-го цифрового мовлення (DVB-T2) існування "мережевиків" під загрозою.

У Росії з реформуванням місцевого мовлення на початку 2000-х років повноцінні місцеві канали ("обласне телебачення") втратили частотний ресурс і мовлять в рамках "регіональних вікон" на каналі "Россия 1". У низці регіонів з'явилися державні канали підпорядковані місцевим властям. Потужними центрами регіонального мовлення в РФ є Санкт-Петербург, Єкатеринбург, Новосибірськ, Казань, Томськ, що склалися ще за часи СРСР.

В Україні, спочатку через політико-економічні й правові обмеження, а потім через зміни ставлення до Росії частини суспільства, російське телебачення пішло з ефіру в кабель і супутник, але в набагато більших масштабах московські програми перейшли вже на українські канали. Поряд з ними,

зрозуміло, на екрані і західна продукція. Цікаво, що останнім часом українське телевиробництво орієнтується з одного боку на міжнародні формати, а з іншого на ринок СНД: так в деяких знятих серіалах зовсім немає національного тренда – вони подієво далекі від України та її проблем.

Розвитку місцевого мовлення заважають ряд економічних та ідеологічних причин. Вузли суперечностей, закладені ще при радянському періоді розвитку, дають про себе знати якщо не в прямій, то в опосередкованій формі. Зрозуміло, як і раніше існують технічні труднощі мовлення, але вони вже менш гострі, ніж у 60-70-і роки. Важливішими виявляються фінансові проблеми. Нереформованість економіки не дає подолати низький матеріальний рівень суспільства, закриваючи можливість перейти на систему суспільного телебачення з обов'язковим телеподатком; не всі регіони країни являють собою місткий рекламний ринок і не стимулюють розвиток приватного телебачення на місцях, що веде до порочного кола у розвитку як регіонального так і центрального мовлення. Природно, що місцеві студії ближчі до глядача, але нерідко у мовника немає грошей, техніки і кадрового потенціалу. Особлива ситуація складається у випадку національних автономій усередині тієї чи іншої країни, в зонах компактного проживання національних меншин. Тут доводиться вибудовувати свою особливу систему мовлення та систему підготовки журналістських кадрів національними мовами. У разі порушення балансу центральних і регіональних програм ситуація може перейти в конфліктну площину. Але думка С. Беднова [7], що "... і в Києві буде цікаво знати те, що відбувається в Києві. Навіть не те, що буде відбуватися в Одесі, в Харкові або десь іще. Не кажучи вже про те, що буде відбуватися за кордоном" суперечлива, потрібен баланс між центральним і місцевим мовленням.

Використані джерела

1. Багиров Э. Г. Телевидение 70-х: некоторые особенности развития / Э. Г. Багиров // Телевидение вчера, сегодня, завтра / сост. А. Черняков. – М.: Искусство, 1984. – Вып.4.
2. Данилов А. А. Становление и развитие телевидения в регионах России во второй половине XX – начале XXI вв. (на материалах Марийской, Мордовской и Чувашской республик) / А. А. Данилов. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2009. – 484 с.
3. Даутова Р. В. "Хрущевская оттепель": телевидение автономных республик Поволжья и власть / Р. В. Даутова // Известия Алтайского государственного университета. – 2010. – №4–2(68).
4. Егоров А. И. Формирование и развитие системы средств массовой информации в национальном регионе (на материалах Казахстана. 1925–1990 гг.): авторефер. дис. ...канд. ист. наук. / А. И. Егоров. – М, 1991. – 18 с.
5. Егоров В. В. Теория и практика советского телевидения / В. В. Егоров. – М., 1980. – С137-138.
6. Кучеренко П. Украинское телевидение – чудо, к которому привыкли 40 лет назад /П. Кучеренко // Зеркало недели. – № 5 (5). – 5–11 ноября 1994.
7. Мазурин М. [интервью с Заместителем главного редактора российского журнала "ТВ-парк" Сергеем Бедновым] Несоветское ТВ постсоветского пространства: взгляд из России / М. Мазурин, С. Беднов // День. – 2000. – 22 сентября (№171).
8. Мухаметзянова Э. В. История развития республиканского телевидения и его роль в организации культурной жизни народов Башкортостана в 1956–2000 гг.: дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02./ Э. В. Мухаметзянова. – Оренбург, 2006 – 193 с.
9. Система средств массовой информации России. – М., 2003. – С. 174–175.
10. Цвик В. Парадоксы развития местного вещания / В. Цвик // Телевидение: вчера, сегодня, завтра/ сост. Е. Дугин. – М.: Искусство, 1989. – Вып. 8. – С. 64.